

QARAQALPAQ TILINDE «SHAÑARAQ» KONSEPTI

Arzimova Aziza Saparbayevna, *Ajiniyaz atındağı Nókis
mámleketlik instituti doktorantı*

QORAQALPOQ TILIDA «SHAÑARAQ» KONSEPTI

Arzimova Aziza Saparbaevna, *Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika institutiv doktorantı*

ПОНЯТИЕ «ШАНАРАК» В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Арзымова Азиза Сапарбаевна, *докторант Нукусского
государственного педагогического института имени
Ажинияза*

THE CONCEPT OF «SHANARAK» IN THE KARAKALPAK LANGUAGE

Arzimova Aziza Saparbaevna, *doctoral student of the Nukus
State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

<https://orcid.org/0009-0002-6491-0364>

e-mail:

azizaarzimova286@gmail.com

Annotatsiya: Bul maqalada shañaraq konseptiniñ qaraqalpaq xalqınıñ mádeniyatında, milliy qádiriyatı, ruwxıy turmısındağı áhmiyeti hám kórkem shıǵarmalarda qollanıwı, sonıñ menen bir qatarda shañaraq atamasınıñ bir neshe mánilerde qollanıw ózgeshelikleri kórilip shıǵıldı. Maqala házirgi qaraqalpaq ádebiy tiliniñ rawajlanıwında hám qaralıyshilik atamalarınñ úyreniliwinde úlken áhmiyetke iye.

Gılt sózler: shañaraq, qara úy, úy, atama, úrp-ádet, mádeniyat, túsiniq.

Abstract: This article examines the concept of shanarak in the culture of the Karakalpak people, its significance within national values, spiritual life, and its usage in literary works. Additionally, the study analyzes the semantic nuances and various meanings of the term shanarak. The article is of great importance for the study and development of the modern Karakalpak literary language, as well as for research into terminology related to traditional dwellings.

Keywords: shanarak, kara-uy (traditional dwelling), house, term, customs, culture, meaning.

Аннотация: В данной статье рассмотрена концепция «шаңарак» в культуре каракалпакского народа, её значение в национальных ценностях, духовной жизни, а также использование этого понятия в художественной литературе. Кроме того, проанализированы особенности употребления термина шаңарак в различных значениях. Статья имеет большое значение для изучения и развития современного каракалпакского литературного языка, а также в исследовании терминов, связанных с традиционным жилищем.

Ключевые слова: шаңарак, кара уй, (традиционное жилище), дом, термин, обычаи, культура, значение.

KIRISIW. Qaraqalpaq xalqı erteden diyqansılıq, sharwashılıq hám ónermentshilik penen kún kórgen. Kóshpeli hám yarım kóshpeli xalıqtıń kún kóris, jasaw shárayatına say keletuǵın jasaw ushın qara úyler tiykarǵı xızmet atqarǵan.

Qaraqalpaqlarda usı waqıtqa deyin qara úy basqa xalıqlarda bolǵanı sıyaqlı tek ǵana jańa turmıs baslaǵanlardıń jasaw mákanı emes, bálkim kóplegen salt-dástúrler, bayramlar, úrp-ádetler mákanı bolǵan. Qaraqalpaqlarda iri múlkkı iyeleri, baylar perzentleri shańaraqlı bolǵannan soń, jańa úy (otaw) qurǵan. Jaslarǵa appaq úy sıylıq etilip, ata-anaları, babaları birgelikte baxıtlı turmıs tilep, keyininen jańa turmıs qurǵan erli-zayıplılar qara úyde jańa turmıs baslaǵan. Kóbinese, úydiń aǵash bólimlerin kúyewi (er) úyge alıp kelgen, kelin bolsa óz gezeginde úy ushın zárúr bolǵan shúberek túrlerin «qalıń mal» retinde alıp kelgen. (Jańa turmıs qurǵan kelingge atanası tárepinen beriletuǵın sıylıqtı ańlatadı).

ÁDEBIYATLAR ANALIZI HÁM METODLAR. Qaraúydiń ishi hám sırtı hár qıylı naǵıs salıp toqılǵan zatlar menen bezetiledi. Bunday bezew ushın qollanılatuǵın kestelengen zatlarǵa aq basqur, qızıl basqur, aq qur, qızıl qur, dizbe, esikqas, shiyqur, beldew, beljip kiredi. Keregelerge zat salıp qoyıw ushın kergi ildirilip qoyıladı. Buringı waqıtları qaraqalpaq qızları 7-8 jaslarınan baslap uzatılǵanǵa shekem úyge kerekli zatlardı óz qolları menen toqıǵan. Buǵan mısál retinde G.Esemuratovnıń «Kempir apamnıń romanı»nda bılayınsha kórsetiledi: *Hár kúni tańnıń atıwı kúnniń*

batıwı qozaqta otıraman. Belim zar qaqsaydı. Doslarım kómekke keledi. Tezletip atırman. Tez pitiwine asıǵaman. Kók kóylegim tayın. Onı 8-9 jasımnan-aq, kesteley baslap edim. Anam paqır kúntın qasımnda otırıp úyretti.

Qara úy tiykarınan úsh bólimnen ibarat boladı: birinshi – kerege, ekinshi – shańaraq, úshinshisi – uwıq. Usı bóleklerdi soǵıw arqalı qara úy boy tikleydi. Qabıǵı qırshılıp keptirilgen aǵashtı kórinisine, kólemine qarap ayırıp taqlaydı, juwanınan shańaraq, jıńshke uzınlawınan uwıq penen kerege isleydi. Usı aǵashlardı belgili waqıt suwǵa salıp qoyıp, arnawlı pechtiń morısına qoyadı. Qara úydiń tóbesi – **shańaraq** nayza tárizli ilgishter menen biriktirilgen eki sheńberden ibarat. Shańaraq óziniń salmaǵı menen qara úydiń súyeklerin uslap turadı, jariq túsiwshi tereze xızmetin atqaradı, al erte zamanlarda, adamlar qısta da qara úyde jasaǵan gezlerinde, ol tútin shıǵıp ketetuǵın sańlaq xızmetin de atqarǵan, sonlıqtan oshaq úydiń dál ortasına qurılǵan.

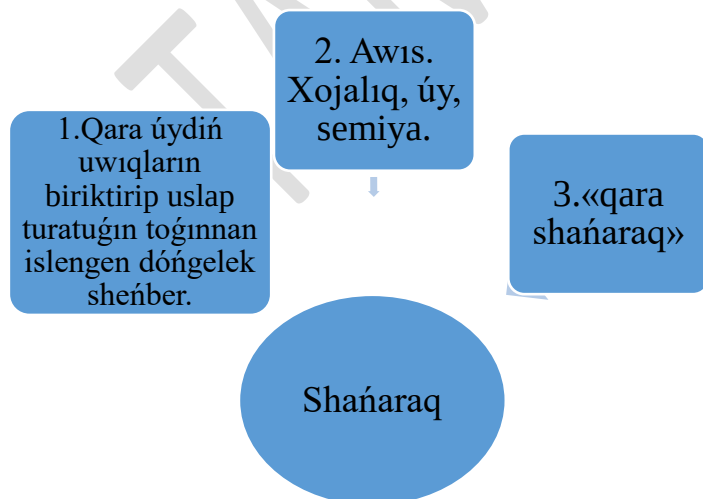
NÁTIYJELER HÁM DODALAW.

Qaraqalpaq tilinde shańaraq sózi birneshe mánilerde jumsaladı. Shańaraq – 1.Qara úydiń uwıqların biriktirip uslap turatuǵın toǵınnan islengen dóńgelek sheńber; 2. Awıs. Xojalıq, úy, semiya[1:506].

Mısalı: **Shańaraqtan** basqa jerden heshqanday samal kiretuǵın emes. (T.Qayıpbergenov). Bul mısalda kórinip turǵanıday, shańaraq qara úydiń uwıqların tutastırıp turıwshı, joqarǵı bólegi.

«Shańaraq» sózi ayırım kórkem shıǵarmalarda fonetikalıq ózgeshelikler menen «shańıraq» túrinde de jumsaladı. Samal úrgen soń jan-jaqqa shalqıp jangán ottıń shala qozlı kúli **shańıraqtıń** ortasında aspanǵa atıladı (K.Sultanov).

Ata-babalarımız mákán etken bul qara úyler xalıqtıń kún kórisinen, jasaw tárizinen, sociallıq jaǵdayınan da derek beredi. Hátteki ol úyde bir kún awqat asılıp, qazanı qaynap turatuǵınlıǵın shańaraǵınan sırtqa tarap turǵan qazannan shıqqan puwınan da biliwge boladı. Jetimler awqat asılǵan úydi **shańıraǵınan** sezedi (K.Sultanov). «Shóp awızshı» degeni, - **shańıraǵınan** tútin shıqqan úydi qaldırmaı salǵırt jıynaytuǵın edi (K.Sultanov). Hár

kúni úyinde awqat asılıp, qazanı qaynap turǵan shańaraqlardıń jasaw tárizi, sociallıq jaǵdayı jaqsı ekenin, kúnlık etip jewge azıqları bar ekenligin ańlatadı.

Jarlı bolsań, *shańıraǵıńnan* tútin shıǵar ma! (K.Sultanov). Kún kórisi tómén, jasaw jaǵdayı jarlı xalıq qatlamınıń da shańaraǵınan tútin shıqpaydı. Demek, *shańaraq* xalıqtıń sociallıq turmısın kórsetiwshi, belgilep beriwshi simvol xızmetin de atqarǵan.

Shańaraq ataması xojalıq, úy, mákán otbası mánilerinde de jumsaladı. Shańaraq bul – hár bir xalıqtıń, millettiń, milliy qádiriyatlardı saqlawshı hám rawajlanıwın támiyinlewshı ruwxıy hám fizikalıq barksamal áwladtı dúnyaǵa keltirip, tárbiyalawshı muqaddes mákán. Shańaraq biz tuwılıp ósken, kamalǵa kelgen, ómirlik tájiriybelerdı toplawshı, ata-baba, anamız, tuwısqanlarımız jámlesken mákán. Olardıń tárbiyası, ómirlik tájiriybeleri, aqıl-násiyatları, jazılmaǵan nızam-qaqıydaları beriletuǵın oray. Demek, shańaraq hár tárepleme jetik, muqaddes, teńi joq túsini keni belgili.

Shańaraq ataması xalıq tilinde, kórkem shıǵarmalarda xojalıq, úy, mákán mánilerde de jumsalatuǵınlıǵın tómendegi kórkem shıǵarmalardan keltirilgen misallarda kórip shıqsaq boladı.

Usı bir atawdı tabiyat aziz *shańaraqlarǵa* sıyǵa berip ketkenдей, girdikarlı úylerdiń kóshine ere almay taysalıp shıqqan xojalıqlar atawǵa qos basıp, gási balıq awlasa, gási mergenshilik etedi. (K.Sultanov). Bul úy – Erjanniń *shańaraǵı*. Otawdıń qazası kúnde maylansa, shıptalı *shańaraqlar* asim balıqqa zariw boldı (K.Sultanov).

Joqarıdaǵı misallardan kórinip turǵanıday «shańaraq» ataması xojalıq, úy, tuwılıp ósken mákán, tárbiya oshaǵı esaplanǵan oray mánisinde qollanılǵan.

Shańaraq sózi ayırım kórkem shıǵarmalarda «qara shańaraq», «qara shańıraq» túrinde de ushırasadı. Sarıǵúl Bahadırovanıń miynetinde bul atamaǵa bılay túsini berilgen: Qara shańıraq dep olar atadan balaǵa násil bolıp ótip kiyarǵan úydi

ataǵan. Nege «qara shańıraq», nege «qara» sózin paydalanǵan? Qara áyyemgi túrkiy xalıqlarında reńdi emes, al birinshi úlken, tereń degen mazmundı beredi. Oǵuzxanniń tungısh ulı Qara xan, onı basqa ularına xan etip belgileydi, basqaları usı Qara xanǵa baǵınıń deydi. Qara mal sózindegi qara maldıń úlkenligin belgileydi. Qara teńiz teńizdiń tereńligin jáne úlkenligin kórsetedi. Qara alaman kóplikti bildiredi. Jer úlken bolǵanı ushın qara jer deydi, jerdiń reńi qara bolǵanı ushın emes, bul jerde de qara shańıraq, shańıraq qara bolǵanı ushın emes, al sol úydiń ata-babasınan kiyatırǵan bas shańıraǵı degen maǵanani beredi. [2:65].

Demek, «qara shańaraq» sózinde qollanılǵan qara sózi tiykarınan reń mánisinde emes, *úlken, bas, tiykarǵı* mánilerde jumsalǵan. «Qara shańaraq» ata-babasınan qalǵan miyras mánisin ańlatıp keledi. Qaraqalpaq xalqında kópshilik jaǵdaylarda atasınan, ákesinen miyras retinde úydiń kishi perzentine qaldırıladı hám ol úy úlken úy, bas úy esaplanadı. Mısalı: Solay etip, burıńǵı bir dúrkin, teń hallı awıl eki dúkinge bólinip, aq otaw menen *qara shańıraqqa* ayrılıp shıǵa keldi (K.Sultanov).

JUWMAQ. Juwmaqlap aytqanda, shańaraq ataması qaraqalpaq xalqı ushın jasaw ornı, ónip-ósken mákani, milliy mádeniyatın, qádiriyatın, milliyligin sáwlelendiriwshı, ata-babalardıń áwladlarına miyras etip qaldırǵan mákani. Sonıń menen bir qatarda qara úydiń shańaraǵına únles, úydiń bas bólegi, qara úydi jámlestirip bir pútinlikte uslap turıwshı bólegi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. 4-том. – Нөкіс: Қарақалпақстан баспасы, 1992ж. – 636 б.
2. Баҳадирова С. Қарақалпақ қандай халық. – Ташкент, Наўрыз баспасы, 2017 ж. - 256 б.
3. Султанов К. Әжинияз романы. Нөкіс, - Билим, 2018 ж. -336 б.
4. Есемуратова Г. Кемпир апамның романы. – Нөкіс: Jeti ıqlım, 2022 ж. -136 б.
5. <http://vk.com>
6. <http://Karakalpakstan.travel>